

УДК 94 (477) «17/18»

М. О. Манько

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

**РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ
У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
(на прикладі Катеринославщини)**

Розглянуто питання про становлення національної влади на Катеринославщині, а також причини слабкості українських сил регіону в період національно-визвольних змагань 1917–1918 рр.

Ключові слова: регіональна еліта, національно-визвольні змагання, українська революція, інтелігенція.

Рассмотрен вопрос о становлении национальной элиты в Екатеринославской губернии, а также причины слабости украинских сил региона во время национально-освободительных соревнований 1917–1918 гг.

Ключевые слова: региональная элита, национально-освободительные соревнования, украинская революция, интеллигенция.

The article deals with the establishment of the national elite in Yekaterinoslavka province. Highlights the reasons for the weakness of Ukrainian forces in the region during the national liberation movement in the 1917-1918's.

Key words: regional elite, National liberation movement, Ukrainian revolution, the intellectuals.

Життя будь-якого цивілізованого суспільства важко уявити без чіткої організації його політичної системи. Усю царину політичного буття в певному сенсі можна порівняти з айсбергом, більша частина якого знаходиться під водою. Її утворюють «непрозорі» для людського розуму, неусвідомлені процеси та явища політичної життєдіяльності. Значно менша, «надводна» система – це раціоналізована, свідомо організована й упорядкована політична реальність. Основними складовими політичної системи є політична організація суспільства, форми політичної діяльності, політичні відносини, політична суспільна свідомість та політичний режим [1, с. 172]. Головним рушієм такого механізму є еліта, яка скеровує суспільство до певних ідеалів.

Розробкою соціологічних теорій еліти займалися В. Парето, Г. Моска, М. Вебер, П. Сорокін [6, с. 28]. Український соціолог Журавський пропонує до визначення поняття «еліта» застосовувати три аспекти:

1) еліта суспільства за сферами життєдіяльності: політична, економічна, духовна;

2) еліта соціальних структур суспільства: класово-групова, етнічна, партійна, владна, професійна;

3) еліта, що класифікується відповідно до простору й часу: еліта центру та регіонів [5, с. 8].

Поділ еліти на регіональну та національну можливий передусім за компетенцією, функціональними її особливостями, діапазоном конкретних питань, які їй доводиться вирішувати. Звичайно розподіл на еліту регіональну і загальнонаціональну можна здійснювати і за істотними відмінностями між загальнонаціональною (столична, обласна) і регіональною (провінційна) елітами. Тут маємо брати до уваги такі ознаки, як рівень освіти, інтелекту, функціональний вплив на соціально-економічну й політичну ситуацію в державі (ступінь можливостей і реальних дій). Діяльність еліти неможливо розглядати у відриві від конкретного соціального, економічного та духовного середовища та власних внутрішніх, політичних обставин, досвіду й традицій [5, с. 8].

У надскладних умовах опинилося українське суспільство в лютому – березні 1917 р., коли в один момент було знищено царський режим, а на його місці постали декілька осередків влади. На Катеринославщині період революційних подій характеризується наявністю трьох центрів влади: більшовицького, Центральної Ради та Тимчасового уряду. Таким чином, ми можемо говорити про три політичні еліти на теренах губернії. У статті мова піде про становище національної політичної еліти в Катеринославській губернії періоду української революції 1917–1918 рр.

Історіографічний комплекс розвідок з історії Української революції на Катеринославщині залишається маловивченим. Частина відомостей з означеної проблематики міститься в мемуарах діячів Центральної Ради – Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Феденка [4; 8; 12]. Українська радянська історіографія подій 1917–1918 рр. виключала з наукового обігу праці українських істориків діаспори та Заходу, в яких цей період не розглядався крізь призму марксистсько-ленінської теорії. Тож питання національної еліти залишилося поза увагою радянських істориків, хоча у праці Є. Бош згадується про існування національного руху на теренах Катеринославської губернії [2]. Проблеми

Української революції досліджували історики української діаспори, які розглядали українську революцію крізь призму подій у Києві, не звертаючи увагу на регіональний розвиток українських земель. Серед досліджень періоду незалежності виділяються праці докторів історичних наук В. Ф. Верстюка, Р. Я. Пирога, В. Ф. Солдатенка, які в контексті української революції подають окремі відомості про Катеринославщину 1917–1918 рр. [3].

Теоретико-методологічну основу цієї статті становлять принципи історизму та об'єктивності. Їх реалізація ґрунтується на загальнонауковому аналізі, синтезі, узагальненні, систематичному та прагматичному методах, конкретно-історичних методах: історико-порівняльному та історико-системному.

Звістка про падіння царського режиму спонукала представників громадських організацій Катеринославщини перейти на бік Тимчасового уряду. Це не змінило суттєво ситуацію ні в краї, ні в державі в цілому. До влади прийшли інші політичні групи, також ворожі до українства. Український рух на Катеринославщині залишався слабким. Д. Дорошенко, аналізуючи революційні події в губернії, зазначав: «Тут було доволі свідомих українців серед службової інтелігенції, серед робітників і селян околицьних сел. Але коли розпочалася революція, то активних діячів серед українців знайшлося дуже не багато...» [4, с. 61]. Подібну ситуацію описує й І. Мазепа в книзі «Україна в огні й бурі революції»: «За два роки революційного життя в Катеринославі, з його понад 200 000 населення, я не пригадую собі, щоб ряди нашої української інтелігенції поповнилися хоч би півдесятком «навернених малоросів». Як була нас жменька в два десятки людей на початку революції, такою залишалася до самого мого від'їзду з Катеринослава» [8, с. 35]. Такі факти свідчать про відсутність єдиної національної політичної еліти на Катеринославщині. Причина цього явища крилася в структурі українського суспільства. Головною опорою та носієм традицій українства залишалося селянство. М. Шаповал, характеризуючи українське селянство, зазначав, що «культурний рівень селян дуже низький» [15, с. 8], «селянство на Україні було майже неграмотне (неграмотних між українцями на 1917 р. – 71 %, на селах ще більше)» [16, с. 23]. У містах українців проживає мало. У 9 губерніальних містах їх було лише 14 % [16, с. 22]. Питома вага російського елемента та змосковщаних малоросів в українських містах, особливо у великих індустріальних центрах, одним з яких був Катеринослав, значно зростає. Зросійщене робітництво, яке становило більшість в українських містах, було

пасивним до української справи, а отже зростає вплив російських більшовиків на робітничі маси. Наприклад, на Донбасі в березні 1917 р. налічувалося близько 500 більшовиків, у квітні – 5,8 тис., у серпні – 16 тис., у жовтні – близько 28 тис. [11, с. 33].

Хоча інтелігенція українського спрямування в Катеринославі не була готова до ведення активної політичної боротьби та агітації в народних масах, втім не можна говорити про її відсутність на Катеринослащині. Євгенія Бош, одна з активних борців за проголошення радянської влади в Україні, у своїй книзі «Рік боротьби. Боротьба за владу на Україні з квітня 1917 р. до німецької окупації» писала: «Поринувши з головою у боротьбу з меншовиками за вплив у робітничих масах, сильні організації Харкова, Катеринослава і інших центрів промислової частини України схильні були недооцінювати значення і силу національного фактора...» [2, с. 6].

На захист національної української ідеї постали представники інтелігенції – освітяни, публіцисти, дрібні державні службовці. Найбільш активними з них були педагог Є. Вировий, інженер І. Труба [4, с. 61], залізничник Ф. Дубовий, приватний коректор українських книжок на Катеринослащині П. Щукін [12, с. 22]. Безсумнівно, важлива роль у консолідації національних сил у регіоні належала І. Мазепі.

На перше місце висувалася просвітницька робота. Так, 11 березня 1917 р. товариство «Просвіта», закрите 1916 р. царською адміністрацією, почало функціонувати. «Просвіти» з'являються в найвіддаленіших куточках Катеринослащини. Христина Алчевська, прокладаючи стежку до національного пробудження донецького регіону, започаткувала «Просвіту» в Олексіївці з українською книгозбірнею [4, с. 62].

Із початком революційних подій усе більшої популярності на Катеринослащині набувають партії соціалістичного спрямування, які вбачали подальше майбутнє України у складі демократичної федеративної Росії, наприклад УСДРП, УПСР, УПСФ. У містах Лисичанську, Бахмуті, Слов'янoserбську владу перебирають на себе осередки українських партій соціалістів-революціонерів та соціалістів-федералістів спільно з російськими меншовиками та есерами [4; 8; 12].

Незважаючи на стрімке зростання популярності Центральної Ради навесні – влітку 1917 р. серед населення Правобережжя, Києва з околицями [10, с. 8], мешканці Катеринослащини надавали перевагу більшовикам та проросійським силам, що вороже ставилися до українства. Ситуація змінилася влітку – восени 1917 р. Свідченням цьо-

го є вибори до міської думи, що відбулися в серпні 1917 р. і на яких український рух отримав близько 6500 голосів [8, с. 40]. Цей факт демонструє поступове зростання впливу проукраїнських сил у промислових регіонах Лівобережжя. Поглиблення протистояння між Центральною Радою та Тимчасовим урядом на повернуло до української ідеї навіть ворожі до неї елементи. У жовтні 1917 р. катеринославська дума ухвалила резолюцію, в якій вказувала на те, що Тимчасовий уряд порушує право української нації на самовизначення [8, с. 44].

Учительство Катеринославщини, як ніхто інший, розуміло необхідність об'єднання українських земель у межах однієї національної держави, тож було невдоволене рішенням Тимчасового уряду залишити під юрисдикцією Центральної Ради лише Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та Чернігівську губернії. Тому 22 вересня 1917 р. П. Я. Стебницькому було направлено листа, у якому говорилося: «Загальні збори Українського учительського товариства в Катеринославі з глибоким обуренням протестують проти недостойного революційної демократії вчинку тимчасового Російського уряду, який зважився політичною межею різати живе тіло етнографічної України і землю сивого Запорожжя – Катеринославщину лишив поза владою автономного українського уряду» [13]. Замість того, аби боротися за єдність українських земель, як закликали представники катеринославського вчительства, Центральна Рада «облобизалася во ймя єдності російського революційного фронту з Керенським» [7, с. 11], зрадивши таким чином їх сподівання.

Намагання місцевої еліти встановити більш тісний політичний зв'язок із представниками центральної влади в Києві завершилися поразкою. Уся допомога Центральної Ради в організації влади на місцях зводилася до проголошення високих ідей. «Український Вебер» – В. Липинський у книзі «Листи до братів хліборобів» із цього приводу зазначав: «Хвиля демагогії як лявіна котилась із верху в низ, ширячи скрізь спустошення й деморалізацію. І ті, що стояли в горі й перші грудочки кидали, думали, що в той спосіб будується держава й нація» [7, с. 15–16]. Організація осередку влади Центральної Ради на місцях вимагала допомоги із центру. Однак такої допомоги місцеві активісти Катеринославщини не отримали. Коли свідоме українське населення краю звернулося до керманічів української держави з проханням прислати агітатора для роботи серед селянських і робітничих мас, то отримало відмову. Трохи згодом Центральна Рада направила на Катеринославщину свого інструктора – Григорія Третяка [12, с. 28]. Стрімкими темпами починається

процес українізації військових частин. Особливе місце в ньому посідає організація «Вільного козацтва». У вересні 1917 р. цей рух охопив і Катеринославщину [9, с. 8]. Із запалом представники регіональної еліти – полковник М. Омелянович-Павленко, інженер І. Труба, офіцери Єфремови [4, с. 63], брати Гаврило та Микола Горобці – проводили роботу зі створення «Гайдамацького куреня» [8, с. 41]. Подібні військові формування продовжували діяти і після більшовицького перевороту. Відділ Українського козацтва був зорганізований і в Кривому Розі за сприяння соціал-демократів Дехтяра, Речмедила, які були представниками Центральної Ради на Криворіжжі. Їм вдалося відбити наступ більшовицької «Червоної Гвардії» біля станції Вечірній Кут [12, с. 33]. Організація українських частин у регіоні відбувалася на основі місцевих сил, без будь-яких директив чи вказівок із центру.

Українська нація, яка не мала у своєму складі підприємців і великих землевласників, навряд чи могла собі дозволити таку дорогу справу, як видавництво власної газети. Відсутність періодики проукраїнського спрямування в Катеринославській губернії ускладнювала агітаторську роботу в народних масах. Цей факт демонструє не виняток із загального правила, а радше тенденційність революційного процесу 1917 р. в Україні, якщо навіть на видавництво загальноукраїнської газети «Нова Рада» кошти збиралися усім миром [14, с. 12].

Поразка національних сил на Катеринославщині під час визвольних змагань 1917–1918 рр. була спричинена рядом факторів:

1) національний рух був киевоцентричним, тобто всі найголовніші події відбувалися в Києві та в навколишніх населених пунктах. Регіонам відводилася лише роль «пасивного спостерігача»;

2) Центральна Рада була настільки захоплена політичними іграми та проголошенням популістських гасел, що не приділяла належної уваги співпраці з регіональними елітами. Тому малодосвідчені в політичній боротьбі українці Катеринославської губернії вимушені були власними силами пробуджувати національну свідомість народних мас, «приспану» двохсотрічним панування Російської імперії;

3) політична еліта Катеринославщини попри певні надбання залишалася маловпливовою та роздробленою. У своєму розвитку вона проходила стадію становлення, тому навряд чи могла конкурувати з більш досвідченою більшовицькою елітою.

Та попри поразку в національно-визвольних змаганнях на Катеринославщині регіональна українська еліта заявила про своє існування і про український рух у регіоні. Невеликій кількості свідомих

українців вдалося повернути до української справи широкі верстви селян та робітників. Вони голосно заявили на весь світ, що українці мають право на власну державність, яка об'єднала б усі українські землі, у тому числі й промислові регіони Наддніпрянщини.

Бібліографічні посилання

1. **Андрущенко В.** Філософія політики / В. Андрущенко. – К., 2003.
2. **Бош Е.** Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации / Е. Бош. – М., 1925.
3. **Верстюк В.** Нариси з історії української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / В. Верстюк. – К., 2011. – Кн. 1.
4. **Дорошенко Д.** Історія України 1917–1921 рр. : у 2 т. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932.
5. **Журавський В.** Політична еліта України: теорія і практика трансформацій / В. Журавський. – К., 1999.
6. **Карбущенко П.** Антропология элитологии / П. Карбущенко. – М.; Астрахань, 1999.
7. **Липинський В.** Листи до братів хліборобів. Про ідею організації українського монархізму / В. Липинський. – К. ; Філадельфія, 1995.
8. **Мазепа І.** Україна в огні і бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – К., 2003.
9. **Мірчук П.** Від другого до Четвертого Універсалу / П. Мірчук. – Торонто, 1955.
10. **О. Т.** Визвольна боротьба українського народу 1917–1921 рр. / О. Т. – Лондон, 1950.
11. **Рубльов О.** Українські визвольні змагання 1917–1921 / О. Рубльов, О. Рєєнт. – К., 1999.
12. **Феденко П.** Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон, 1954.
13. ЦДАВОВ України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 10, арк. 5.
14. **Чикаленко Є.** Уривок з моїх споминів за 1917 / Є. Чикаленко. – Прага, 1932.
15. **Шаповал М.** Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928.
16. **Шаповал М.** Великий зрив. Нарис з історії Української революції 1917–1920 / М. Шаповал, О. Слободич. – Л., 1936.

Надійшла до редколегії 16.11.2012 р.